

**NAȚIUNE, CULTURĂ, IDENTITATE:
DIN MODERNITATEA TIMPURIE
ÎN SECOLUL XXI**

CRÂMPEIE DIN COTIDIANUL BANATULUI HABSBURGIC. SURSE ȘI METODE PENTRU ISTORIA CULTURII MATERIALE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA *

Sandra Hirsch**

Abstract: *Material culture refers here to all traces that city dwellers left behind more than 300 years ago, including objects and belongings used in households during the 18th century. The purpose of this presentation is to provide a methodological roadmap for the study of household interiors in Austrian Banat. This is especially important since the establishment of the Habsburg administration in Banat has gradually led to the transformation of urban dwellings and the import of Central European influences, which slowly replaced the Eastern influences of the former vilayet. At the core of this approach are written sources, specifically probate inventories, viewed from a microhistorical perspective. By drawing on specialized bibliography, recent archaeological discoveries, and other related sources (parish records, historical maps, visual sources), we are able to reveal landmarks of urban material culture in Habsburg Banat and trace the development of household goods, including their production, distribution and procurement, as well as the rituals those objects were employed in. For instance, the analysis of dowries of households (main categories of objects discovered, their classification according to material, origins, value, degree of use) brings us closer, through the critical magnifying glass of the historian, to a universe largely extinct today. Domestic sphere is, in some places, transcended, when one tries to identify on a city's map, the places of origin of goods, those points of manufacturing, craft or trade. Whether we describe rituals of the early modern meal, rest or fashion, the information is a necessary contribution to the history of the Austrian Banat.*

Keywords: probate inventories, material culture, everyday life, 18th century Banat, urban history

* Această lucrare a beneficiat de sprijin financiar prin proiectul „Cercetare doctorală și postdoctorală de calitate, inovativă și relevantă pentru piața muncii”: POCU/380/6/13/124146, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014-2020.

** Cercetător post-doctoral, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca; e-mail: sandra27hirsch@gmail.com.

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, LIX, 2020, Supliment, 2, *Lucrările conferinței internaționale online „ROMANIA-ITALIA-EUROPA. Evoluții istorice - Dinamici culturale - Relații internaționale”, 16-18 septembrie 2020*, p. 147-156.

Scopul acestui studiu este să formeze o idee generală despre metodele de descoperire a culturii materiale a secolului al XVIII-lea, la periferia teritoriilor Habsburgilor. Adăugând și istoria vieții cotidiene între conceptele studiului, rezultatele vor reflecta complexitatea sferei domestice de odinioară. Metodologia pe care dorim să o conturăm ca instrument de cercetare a pornit de la premise stabilite de istoriografia de specialitate, căreia i-am adăugat surse primare și secundare specifice provinciei Banat, mulate pe istoria urbană de secol XVIII. Modelul de cercetare va fi oferit de orașul Timișoara, dar nu în exclusivitate, în zorii modernității. Astfel, criteriile de analiză au fost aplicate spațiului bănățean, dar ele pot fi folosite și pentru alte regiuni. Am căutat să scoatem la suprafață, pentru mai multe domenii ale culturii materiale, izvoarele care pot oferi cele mai potrivite perspective, precum și modul de comparare sau validare al acestora. Pentru că apelăm la procedee și descoperiri din varii specialități (istorie socială, economică, urbană, arheologie, cartografie, arhitectură, demografie istorică, istoria medicinei), multidisciplinaritatea este o caracteristică evidentă a acestei abordări.

Deși în Europa și din America de Nord cercetarea culturii materiale în legătură cu istoria cotidianului a început cu mult timp în urmă, pentru zona noastră de interes, precum și pentru alte regiuni de pe teritoriul actual al României, aceste preocupări sunt mai recente¹. De aici reiese și necesitatea unei astfel de întreprinderi pentru provincia istorică Banat, axată pe o perioadă care ridică încă destule semne de întrebare. La începutul secolului al XVIII-lea, în urma conflictului dintre Casa de Austria și Sublima Poartă, Banatul fusese cucerit și urma a fi transformat, treptat, din vilayet într-o

¹ Pentru o introducere în istoriografia străină și locală, a se vedea studiul lui Dan Dumitru Iacob, *Importanța inventarelor de avere pentru istoria vieții cotidiene din epoca modernă*, din vol. *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX*, coord. Dan Dumitru Iacob, Iași, Edit. Universității Al. I. Cuza, 2015, p. 19-35; volumul cuprinde studii axate pe patrimoniul divers (în speță al elitelor) din Transilvania, Țara Românească și Moldova; exceptând grupurile de cercetători care s-au ocupat cu viața cotidiană premodernă peste Carpați, dintre demersurile asemănătoare ale ultimilor ani, relative la Transilvania și Banat mai amintim: Livia Magina, *Bunurile mobile din reședința episcopală romano-catolică de Cenad din Timișoara la 1800*, în vol. *Vocația istoriei. Studii în onoarea profesorului Nicolae Bocșan*, coord. Ligia Boldea, Rudolf Gräf, Cluj Napoca, Edit. Mega, 2017, p. 187-199; Idem, *Tranzacții imobiliare într-un oraș de frontieră. Caransebeșul în secolele XVI-XVII*, „Historia Urbana”, 23, 2015, p. 177-189; Ionuț Roma, *Estate and Succession among the Personnel of the Habsburg Provincial Administration in Banat. The Voice of the Widow Johanna Clara von Unger*, „Yearbook of the Society for 18th Century Studies on South Eastern Europe”, Graz, 2018, p. 129-140; Oana Sorescu-Iudean, *Dividing society, dividing estates. Probate and will-making in Hermannstadt, 1720-1800: a social, economic and administrative perspective* (teză de doctorat), Regensburg/Cluj Napoca, 2020; singurul articol care se apropie tematic și cronologic de alegerea noastră este: Marionela Wolf, *Chirurg-maior și înalt temnicer în Timișoara carolină. Studiu de caz asupra recursului metodic la testamente și acte notariale din prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, „Studia UBB Historia”, 2/51, 2006, p. 1-35.

provincie supusă direct forurilor vieneze (între 1716/1718-1778). Tot ceea ce a adus cu sine noua putere, de la administrația și armata inserate în teritoriu, la importul de coloniști și de specialiști, planurile de a reconfigura așezările „la planșetă”, stilul baroc al viitoarelor construcții, puzderia de reguli transmise neconținut de la centru – sunt elemente care au lăsat urme vizibile până în secolele următoare, fiind cercetate de istorici. Însă o viziune microistică, care să descopere lucrurile mărunte ce făceau parte din cotidianul oamenilor de acum 300 de ani este încă o raritate. Lucrarea de față dorește să ofere mai multe posibilități de sondare a culturii materiale, divizând o posibilă cercetare vastă în câteva subteme (ele însele vor fi subiectul unor studii viitoare), laolaltă cu modalitățile de tratare a acestora.

Conceptualizarea, ca punct de pornire al unui demers, oferă adesea direcții pentru cursul actual și viitor al cercetării. Am menționat deja că sursele alese pentru studiu vor fi analizate din prisma istoriei culturii materiale (incluzând și cultura locuirii=*Wohnkultur*). Cultura materială a primit multiple definiții, în funcție de domeniul căreia a servit; în câteva cuvinte, ea reprezintă totalitatea obiectelor și a urmelor materiale lăsate de oamenii din trecut, precum și modul de interacțiune cu ele și simbolistica pe care acestea o poartă². Viața cotidiană în epoca de interes a fost dezbătută complex, în legătură cu alte concepte: civilizația materială și cea economică³, la fel și așa-numita *consumer revolution*⁴, care a stârnit interesul istoricilor pentru componenta materială. Perspectiva de lucru propusă va fi, în cea mai mare parte, una microistică, pentru că adesea urmărim detaliul și particularul, pornind „de jos”, dintre paginile prăfuite ale documentelor.

Înainte să chestionăm trecutul în detaliu, e nevoie să stabilim cât de departe permit sursele și stadiul cercetării actuale un astfel de demers. Este, oare, posibil să aflăm cum arăta o locuință de secol XVIII, ce fel de piese de mobilier, de îmbrăcăminte, de decor se găseau? În ce măsură există dovezi ale gradului de educație, de bunăstare sau de igienă dintr-o gospodărie? Sunt atestate obiceiuri specifice vremii? În ce mod se corelează descoperirile din interiorul unei gospodării (fie din sursele

² Pentru definiții recente ale culturii materiale: Anne Gerritsen, Giorgio Riello (eds.), *Writing Material Culture History*, London/New York, Bloomsbury Academic, 2015, p. 2-5; Catherine Richardson, Tara Hamling, David Gaimster (eds.), *The Routledge Handbook of Material Culture in Early Modern Europe*, London/New York, Routledge, 2017, p. 3-12.

³ Fernand Braudel, *Civilisation and Capitalism, 15th-18th Century*, Vol. I *The Structures of Everyday Life*, University of California Press, 1992, p. 23, p. 27-28. Alf Lüdtke, *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, Princeton, Princeton University Press, 1995.

⁴ Teza unei astfel de revoluții (în Anglia secolului al XVIII-lea), considera că atunci se produceau și se cumpărau mai multe bunuri, pe care și le permiteau mai mulți oameni, dar ideea nu e complet susținută de cercetări; Joachim Eibach, Inken Schmidt-Voges (Hrsg.), *Das Haus in der Geschichte Europas. Ein Handbuch*, Berlin/Boston, De Gruyter Verlag, 2015, p. 2-7 (nota 17), 193-194.

scrise sau din săpăturile arheologice) unele cu altele și cu mediul orășenesc în care se află? Conțin inventarele chiar toate bunurile dintr-o casă? Cu siguranță nu, cum vom vedea în cele ce urmează. Deși ne concentrăm atenția pe lucruri, obiecte și tot ce ține de domeniul fizic sau material, nu sunt de ignorat oamenii – în ipostaza de creatori și de consumatori și utilizatori ai reperelor materiale⁵. Orășenii de altădată nu doar populează sfera cercetată de noi, dar o amprentează zilnic prin activitățile și alegerile lor.

Sursele inedite principale – testamentele cu inventar

Unele din cele mai elocvente surse relative la istoria locuirii și a cotidianului sunt testamentele cu inventar. Structura clasică sau des întâlnită a unui astfel de act oficial include în prima parte un text. Aici este menționat numele, meseria sau profesia testatorului, reședința și membrii familiei sau moștenitorii. Adesea apar referiri la credința testatorului, viața de apoi și relația cu divinitatea. Textul mai poate conține indicații directe legate de masa succesorală, precum și posibile donații (ordinelor religioase, bisericilor din apropiere) și cadouri (angajaților din serviciul domestic, de pildă). Balanța datoriilor active și pasive ale persoanei reflectă alte legături interesante cu comunitatea. În cel mai bun caz, a doua parte a testamentului – inventarul – vorbește despre zestrea gospodăriei respective (lucrurile care se aflau în posesia decedatului și/sau a familiei sale), despre locuința în sine și anexele sale.

Deși la prima vedere mai puțin ofertante ca alte documente, diversitatea testamentelor cu inventar trebuie căutată în detalii. Precizăm că nu am făcut o selecție a acestora în funcție de alte criterii înafară de cel cronologic și spațial (să provină din Banatul secolului al XVIII-lea⁶, din orașul-capitală sau din centrele districtelor), astfel că ele reflectă, în primul rând, o varietate din punct de vedere social. La o privire generală, informațiile conținute de inventarele studiate fac referiri la: interiorul unei case, structură, mărime, compartimentare, anexele unei gospodării, funcționalitatea spațiilor interioare sau exterioare casei, localizarea gospodăriei, mobilierul și obiectele

⁵ Atunci când numărul surselor primare o permite, se pot contura cercetări extrem de profunde, care să urmărească, de exemplu, schimbările în modul de viață al oamenilor sau evoluția gusturilor într-un secol, în funcție de înclinația pentru un obiect sau altul, după modelul propus de Lois Green Carr, Lorena S. Walsh, *Inventories and the Analysis of Wealth and Consumption Patterns in St. Mary's County, Maryland, 1658–1777*, „Historical Methods”, 13, 1980.

⁶ Problema unei încadrări cronologice precise se lovește, în cazul acestui subiect, de următoarea observație: perioada de uz a inventarului casnic nu începe și nu se termină odată cu schimbările politico-administrative prin care trece un oraș; așa cum există date concrete despre folosirea unor case turcești vechi și a cetății otomane chiar și după cucerirea Timișoarei în 1716, considerăm că nici arsenalul din gospodării nu a dispărut brusc cu totul; în mod analog, se pot lua în considerare inventare sau altă documentație de după 1778 până la începutul secolului XIX, motivând că mereu există o conviețuire a elementelor vechi cu unele noi.

de decor, vesela și tacâmurile, textilele implicate în ritualul mesei, obiectele, textilele și produsele pentru igienă, textilele implicate în ritualul odihnei, îmbrăcăminte, încălțăminte și accesorii, obiectele de iluminat și încălzire, cele de măsurat, obiectele de lux, cărțile, armele, bunurile perisabile, mijloacele de transport, animalele și harnașamentul, uneltele, valoarea în bani a bunurilor inventariate.

Pe parcursul acestui studiu încercăm să încadrăm tematic datele din documente, să propunem criterii de analiză și să oferim un suport bibliografic incipient. Testamentele cu inventar elaborate în Banatul austriac se găsesc la Serviciul Național al Arhivelor Timiș (Timișoara), la Arhivele Naționale ale Austriei (Viena) și la Arhivele Naționale Maghiare (Budapesta). Ca multe alte documente de secol XVIII, acestea nu sunt grupate tematic în vreun fond anume⁷.

Sursele inedite conexe

Testamentelor li se alătură inventare propriu-zise, elaborate cu alte ocazii sau acte care conțin aceleași tip de informație: contracte de vânzare-cumpărare, arendă, închiriere etc. Alte surse primare importante reprezintă norme, regulamente și ordine trimise de Viena, de Administrația Țării Banatului sau de primari (sau în sens diferit, de la Administrație către primarul și consiliul orășenesc sau de la Viena către Administrație), care vorbesc despre nevoile locuitorilor și ale orașului (cazare, provizii, apărare), construcții, siguranță, curățenie, epidemii, acte despre manufacturi, comerț, târguri, meserii și meseriași, raportul calitate-preț, tabele cu prețuri, apoi cereri ale orășenilor relative la aceleași probleme. În plus, mai amintim registrele bisericești de stare civilă sau orice alt izvor asemănător care menționează ocupația și/sau reședința orășenilor, cum sunt anumite conscripții locale. În funcție de subtema ce se dorește a fi abordată prin prisma culturii materiale, se adaugă alte surse, pe care le menționăm pe măsură ce dezbatem aceste subiecte, iar cele amintite deja vor fi succint argumentate. Obiectele atestate de aceste surse scrise sunt martori buni pentru diverse practici și

⁷ Precizăm că la Timișoara testamente cu inventar am găsit, până acum, în fondurile Comandamentul General Bănățean F. 1 (inventar 197: 1722-1779), Primăria Municipiului Timișoara F. 2 (inventar 141: 1691-1857). Este posibil ca la Viena să se fi păstrat mai multe, anume la *Finanz-und Hofkammerarchiv*, în subfondul *Banater Akten*. Legat de apariția rară a acestui tip de document, Marionela Wolf observă: „Dacă în Banatul veacului luminilor, al reformismului absolutist târziu și al colonizărilor de populații dirijate testamentele nu au devenit documente de masă, explicația rezidă pe de o parte în faptul că frecvența lor este mai degrabă determinată de contingență, pe de alta în trăsăturile structurale ale fondurilor arhivistice de aici. Numărul lor restrâns rezultă nu atât din practica succesorală a epocii, cât este rezultatul procesului de selectare operat de arhivari, care în epurarea materialului arhivistic după 1860-1870 nu au acordat importanța cuvenită acestei specii de acte”; Marionela Wolf, *op. cit.*, p. 2.

gusturi ale societății și epocii în care au funcționat, dar aceștia trebuie „interogați” cu grijă.

Tematică, metode și surse secundare

În tratarea fiecăreia din subtemele propuse în continuare, există anumite constante. De pildă, sunt lucrări sau domenii care ajută la completarea mai multora din subiectele incluse în sfera domestică. Un prim exemplu îl constituie descoperirile arheologice, care grupează laolaltă diferite urme lăsate de locuitorii de acum 300 de ani. Folosirea arheologiei alături de sursele testamentare nu este o noutate în lume, iar principalul avantaj constă în completarea reciprocă a acestor surse: adesea, inventarele nu notează tot ce deține o familie, iar anumite tipuri de obiecte se găsesc în schimb între fragmentele aduse la lumină de săpături (ceramică banală, ace, jucării)⁸; pe de altă parte, numeroase repere materiale apar aproape exclusiv în sursa scrisă, fapt datorat materialului din care sunt confecționate și a slabei sale rezistențe în timp. Săpăturile de pe raza Timișoarei din ultimii 14 ani au redat importante elemente ale „istoriei mărunte”, dintre care suntem nevoiți a face o selecție, pentru că majoritatea au fost încadrate cronologic perioadei otomane⁹.

Alte repere sunt oferite de lucrări despre economia Banatului austriac, ce ating atât aria resurselor și a producției locale, cât și schimburile și necesitatea importurilor. Dicționare sau lexicoane¹⁰ pentru arhaisme în limba germană (limba în care sunt redactate actele din Banat) au fost folosite extensiv, mai ales că uneori grafia și limba documentelor reprezintă o provocare. Sintezele din istoriografia internațională,

⁸ John Bedell, *Archaeology and Probate Inventories in the Study of Eighteenth-Century Life*, „The Journal of Interdisciplinary History”, 31, nr. 2, 2000, p. 224; pentru legătura dintre cele două domenii vezi și: David Gaimster, *Material Culture, Archaeology and Defining Modernity: Case Studies in Ceramic Research* și Suzanne Hood, *Broken Objects: Using Archaeological Ceramics in the Study of Material Culture*, ambele în Anne Gerritsen, Giorgio Riello (eds.), *op. cit.*, p. 59-72.

⁹ Florin Drașovean et alii, *Timișoara în amurgul Evului Mediu: rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric*, Timișoara, Edit. Mirton, 2007; Florin Drașovean, Cosmin Suciu, Dragoș Diaconescu, *Cercetările arheologice preventive din anul 2015 în Piața Sfântul Gheorghe a Timișoarei*, „Patrimonium Banaticum”, VI, 2016; Daniela Tănase, Mircea Mare, *Cercetările arheologice de la Timișoara-str. Eugeniu de Savoya nr. 16*, „Materiale și Cercetări Arheologice”, III, 2007; Alexandru Flutur, Daniela Tănase, Ana Hamat, *Cercetările arheologice în centrul istoric al Timișoarei – Str. Lucian Blaga, campania 2014*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2018.

¹⁰ Johann Georg Krünitz, *Oekonomische Encyklopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus u. Landwirtschaft*, Berlin, 1812: <http://www.kruenitz1.uni-trier.de>; Jacob Grimm, Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*: http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB; Walter Haas (Hrsg.), *Provinzialwörter: deutsche Idiotismensammlungen aus dem 18. Jahrhundert*, Berlin/New York, De Gruyter Verlag, 1994; Peter Kottler, Ileana Irimescu, Alwine Ivănescu, Eveline Hancu, Mihaela Sandor, Rudolf Post, *Wörterbuch der Banater deutschen Mundarten*, München, IKGS Verlag, 2013-2020.

orientate spre una din temele pe care le vom discuta în continuare, au reprezentat de asemenea un real ajutor în înțelegerea unor termeni sau a evoluțiilor din spatele unor obiecte din gospodărie.

Studiul ocupațiilor cetățenilor (chiar dacă uneori profesia declarată nu este mereu cea practică), este un adaos binevenit pentru câteva dintre teme: negustorii și meșteșugarii din domeniul alimentar (negustori de vinuri, berari, cafegii, băcani, negustori de făină brutari, patiseri de turtă dulce, producători de pipe, vânzători de cârnați, măcelari, bucătari) ne ajută să descoperim ce se producea sau vindea; în mod analog, se alătură datele despre prăvălii, cârciumi sau ateliere, cu indicii despre alte materii prime și produse finite și creatorii lor (olari, sticlari, făurari, turnători de cositor sau cupru, zidari, tâmplari, tinichigii, croitori, cizmari, pălărieri, săpunari, peruchieri, legători etc.). Registrele de stare civilă sunt esențiale în acest caz, precum și alte izvoare de tip statistic¹¹, care indică ocupația și eventual, reședința unui orașean.

1. Locuirea urbană și locuințele¹²

Locuirea din zorii modernității în Banat a suferit modificări odată cu războiul ce a pus capăt dominației otomane. Treptat, după o etapă de reparații și refolosiri ale vechilor structuri, noii conducători și-au impus cultura. Astfel, peste tot în Banat au apărut satele ordonate ale coloniștilor din Imperiul romano-german sau de pe domeniile Habsburgilor, la fel și așezările cu rol de oraș, târg sau centru districtual, remodelate după principiile barocului. Un set de instrucțiuni pentru funcționarea din Banat subliniază plastic provocările cu care se vor confrunta autoritățile: „supușii din provincie trăiesc de multe ori în locuințe dezordonate, în acele bordeie, prin păduri, fiind ba aici, ba acolo, mereu în mișcare; de aceea ei ar locui mai bine în case stabile,

¹¹ Câteva registre publicate: Edgar Aldag, Richard Jäger (eds.), *Familienbuch der katholischen Pfarrgemeinde der Stadt Lugosch im Banat 1721-1791*, Villingen-Schwenningen, AVBF, 2006; Edgar Aldag (ed.), *Ortsfamilienbuch Neu Arad im Banat 1725-1835*, *Ortsfamilienbuch Temeschburg Stadt 1718-1861*, vol. I-V, *Ortsfamilienbuch Temeschburg Josefstadt 1774-1835*, *Ortsfamilienbuch Temeschburg Fabrikstadt (1726-1843)*, Buxtehude/Plaidt, Cardamina Verlag, 2012-2014; date personale ale cetățenilor Timișoarei se mai găsesc în următoarele documente inedite: *Catastrum Civium* (1717-1832), Muzeul Național al Banatului, nr. inv. 21.688; Conscriptia evreilor spanioli și germani din Timișoara, 8.01.1743, Arhivele Naționale – Serviciul Județean Timiș [infra: ANSJ Timiș], fond *Primăria Municipiului Timișoara*, dos. nr. 1/1743, f. 1-13, dar și în două concriptii publicate (a cetățenilor – 1741 și a caselor – 1779): Anton Peter Petri, *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert. Beitrage zur Erinnerung an die Befreiung der Banater Hauptstadt vor 250 Jahren*, München, Verlag der Südostdeutschen, 1966, p. 19-21, p. 33-37.

¹² Acest subiect a fost analizat, prin exemplul orașului Timișoara, în Sandra Hirsch, *In the Homes of Townsmen from the Olden Time. An Introduction to the Study of Town Houses in Eighteenth-Century Timișoara*, „Studia UBB. Historia”, 1/62, 2017, p. 35-55. Nu vom relua aici toate aspectele din acest articol.

această schimbare ușoară aducând doar avantaje, ei trebuie să-și clădească case ordonate, cu camere, cămări, grajd și grădină” (traducerea autoarei)¹³.

Pentru a compara locuirea din zona de interes cu restul continentului, se pot folosi lucrările: *Das Haus in der Geschichte Europas. Ein Handbuch* (nota 4), R. van Dülmen, *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit*, vol. 1 *Das Haus und seine Menschen 16. - 18. Jahrhundert* (1990), B. Bryson, *At Home: A Short History of Private Life* (2010). Comparația cu ce se construie în Banat se poate face pornind de la planuri sau hărți din epocă. Pentru Timișoara, arhitectul Mihai Opriș a publicat o monografie extrem de utilă, cu astfel de planșe și explicațiile aferente: *Timișoara. Monografie urbanistică* (2007). Desigur, există și în sursele de arhivă trimeri la structura gospodăriilor, cum este cazul locuirii complexe din Casa Solderer¹⁴ și nu numai. Universul din interiorul gospodăriilor orășenești este o parte fascinantă a culturii materiale, iar pe alocuri, sfera privată este depășită și se întrepătrunde cu sfera publică, în cazul nostru din cel puțin două motive: întâi, locuirea în epoca premodernă avea caracteristica de a grupa sub același acoperiș, uneori, nu doar casa, ci și negoțul proprietarului¹⁵; în al doilea rând, căutarea locurilor de proveniență a bunurilor din gospodărie – punctele de producție manufacturieră, meșteșugărească sau de negoț – conduce la depășirea spațiului domestic.

2. Alimentația și ritualul mesei

Dintre elementele enumerate în inventare, un număr ridicat de bunuri fac parte din arsenalul bucătăriei și serveau ritualului mesei. Ele se pot împărți în alimente (solide, lichide) și obiecte pentru gătit sau păstrat mâncăruri și băuturi. De la oale, tigăi, tăvi, farfurii, boluri, pahare, servicii de cafea și ceai, tacâmuri până la provizii perisabile – toate își găsesc atestarea în scris. Pentru a descifra originea felurilor de mâncare de pe mesele de odinioară, dar și a materialelor din care era produsă vesela (cupru, fier, sticlă, ceramică, porțelan etc.), foarte utile sunt cărțile despre administrația și economia Banatului: în primul rând S. Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im*

¹³ *Instructions-Verordnung* (1721), copie legalizată din 1789, ANSJ Timiș, fond *Colecția de documente Muzeul Banatului*, dos. nr. 111/1721.

¹⁴ Conform tipologiei locuințelor premoderne, acesta este un exemplu de *Zinspalais*, divizat în mai multe spații de cazare pentru închiriat; SJAN Timiș, fond *Primăria Municipiului Timișoara*, dos. nr. 6/1745; despre viața primarului Solderer și palatul său în Bela Schiff, *Eine alte Hauschronik. Aus dem Lebensroman des Stadtrichters Solderer*, „Temesvarer Zeitung”, nr. 76, 1934 și Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquarstein, Th. Breit Druck, 1992, p. 1826-1827.

¹⁵ Câteva exemple din Timișoara austriacă, pentru care sunt atestate activitățile lucrative în același loc cu casa: localul public „La 3 Coroane” de la parterul „Casei Solderer”, „La Omul Sălbatic din suburbia Palanca Mare”, „La Îngerul Alb” din Cetate, „La Coroana Ungariei” din Fabric, ANSJ Timiș, fond *Primăria Municipiului Timișoara*, dos. nr. 6/1745, 4/1728, 8/1773, 6/1774.

Banat im 18. Jahrhundert (1967), apoi J. Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739* (1958) precum și articolul C. Feneșan, *Ein Handelsversuch der "K. k. privilegierten Handlungskompanie zu Temeswar und Triest" nach Siebenbürgen (1767–1768)* (2018). Pentru înțelegerea evoluțiilor alimentației zonale, dar și a unor repere specifice (produse alimentare, rețete și răspândirea lor) sunt de recomandat sinteze mai generale¹⁶. Textilele folosite la masă, la fel ca alte obiecte de uz casnic din ceramică sau metal sau consumabile (vin, bere, cereale, tutun, legume), erau produse în manufacturile provinciei sau cultivate aici, unele cu succes, însă cafeaua, ceaiul, uleiul de măsline, carea, condimentele reprezentau produse de import.

3. Igiena și frumusețea

Ce pot trăda inventarele când vine vorba de igienă? Bunurile ce ne asigură că posesorii lor sunt obișnuiți cu îngrijirea personală sunt: ligheane cu canceu (carafă) pentru spălare, olițe de noapte, prosoape, săpuniere, coșuri de rufărie. Despre gradul de îngrijire personală vorbesc și Braudel, van Dülmen sau Bryson, iar alte indicii sunt oferite bibliografia specifică sau de documentele emise în vremuri de epidemie¹⁷. Banatul fusese pustiit de război și ciumă în anii 1737-1740, ocazie cu care aflăm detalii surprinzătoare relative la atitudinea oamenilor față de boală, față de curățenie și de arsenalul domestic care, conform instrucțiunilor, trebuia spălat, aerisit, frecat cu oțet și plante aromatice. Cât despre înfrumusețare, oglinzile mari și mici, bijuteriile și pudra de păr sunt câteva indicii descoperite între paginile documentelor.

4. Confortul

Pentru majoritatea orășenilor, gradul de confort al unei gospodării nu era îmbietor nici în secolul XVIII, deși se fac pași în direcția aceasta. Oamenii se odihneau odinioară în paturi alcătuite din paie acoperite, dacă nu aveau și scheletul de lemn, însă în zestrea celor mai avuți descoperim baldachinul. Mesele, scaunele, banchetele sau

¹⁶ Massimo Montanari, *Foamea și abundența. O istorie a alimentației în Europa*, Iași, Edit. Polirom, 2003; Maguelonne Toussaint-Samat, *A History of Food*, Blackwell Publishing Ltd., 2009; Kenneth Kiple, Kriemhild Ornelas (eds.), *The Cambridge World History of Food*, Cambridge University Press, 2000; Günter Wiegmann, Barbara Krug-Richter, *Alltags – und Festspeisen in Mitteleuropa. Innovationen, Strukturen und Regionen vom späten Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, Münster/New York, Waxmann, 2006.

¹⁷ „Ordonanță de carantină și curățenie pentru Timișoara”, 21.10.1738, ANSJ Timiș, fond *Primăria Municipiului Timișoara*, dos. nr. 3/1738; Anton von Hammer, *Istoria ciumei din Banat 1738-1740*, ediția a II-a, Timișoara, Edit. Diacritic, 2011; Anton Peter Petri, *Beiträge zur Geschichte des Heilwesens im Banat*, Herausgegeben von der Semmelweis-Vereinigung Banater Heilberufer e. V., 1988; Erna Lesky, *Staat und Heilkunde im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus in Österreich* (teză de doctorat), Wien, 1955.

jilțurile au atestare frecventă, iar din când în când curiozitatea este trezită de tot felul de măsuțe de joc, „Gueridon”, măsuțe-etajeră. Toate oalele și ulcelele trebuie să fi fost păstrate în sertarele și credențurile enumerate în camera de mese și bucătărie. Sfeșnice de toate felurile populau casele (și inventarele) de altădată. Încălzirea ridică semne de întrebare, deoarece sursele scrise rareori amintesc șeminee sau sobe; astfel, ghicim că ele existau acolo unde întâlnim în inventar suporturi de lemne și vătraie¹⁸.

Studiile ce se pot conduce pornind de aici sunt numeroase și cu potențiale ramificații. Însă înainte de toate, este nevoie de recuperarea și publicarea surselor din arhive, precum și de întocmirea unor bibliografii tematice complete pentru acest demers. Câteva teme nu au fost menționate (moda și îmbrăcămintea, lectura, jocul), la fel și anumite metode de sondare a trecutului, de pildă însemnările călătorilor străini, folosirea surselor vizuale sau comparația cu artefactele propriu-zise din colecțiile muzeale și multe altele. Alături de cele dezbătute deja, ele își vor găsi locul în viitoare publicații.

¹⁸ Pe lângă Braudel și van Dülmen, mobilierul istoric și alte obiecte de interior mai sunt descrise și analizate în: Frederick Litchfield, *Illustrated History of Furniture: From the Earliest to the Present Time*, 1893; Charles McCorquodale, *The History of Interior Decoration*, Oxford, Phaidon Press Ltd., 1983; Marina Bucătaru, *Stiluri și ornamente în mobilier*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1991.